Алишер Навоий номидаги
Самарқанд давлат
университети

КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

ЗАРАФШОН ВОҲАСИ ВА УНИНГ ТАРИХДАГИ ЎРНИ

I

САМАРҚАНД-2001

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ САМАРҚАНД БЎЛИМИ акад. Я. Ғ.ҒУЛОМОВ НОМИДАГИ АРХЕОЛОГИЯ ИНСТИТУТИ

«ЗАРАФШОН ВОҲАСИ ВА УНИНГ ТАРИХДАГИ ЎРНИ»

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 10 ЙИЛЛИГИГА БАҒИШЛАНГАН ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2001 йил 18-19 май

I-ҚИСМ

САМАРҚАНД – 2001

ипроиткорлар ўзаро яқин алоқада бўлганлигидан ва бу алоқалар ҳудуднинг моддий маданиятини шаклланишида ўзининг ёрқин аксини топганлигидан далолат беради.

Тарих зарварақлари остида сир бўлиб ётган бу каби муаммолар хозирга қадар етарли даражада ўрганилмаган бўлиб, тадқиқотчилар олдига бу йўналишда келажакда махсус тадқиқотлар олиб бориш каби вазифаларни қўяди.

А.Ёрқулов

IV - V АСРЛАРДА ЖАНУБИЙ СУҒД КУЛОЛЧИЛИГИ

Қадимги Суғдиёна тарихини ўрганишда Жанубий Суғдда жойлашган Нахшаб воҳаси алоҳида аҳамият касб этади. Нахшаб воҳасини ўрганиш учун ХХ асрнинг ўрталаридан бошлаб кўпгина археологик тадқиқотлар ўтказилиб келинмоқда. Жумладан ушбу воха тарихини ўрганишда С.К.Кабанов, Р.Х.Сулаймонов, А.Раимкулов, М.Х.Исомиддинов каби археолог олимлар жонбозлик кўрсатганлар.

Нахшаб воҳасини ўрганишда муаммоли масалалардан бири илк ўрта асрлардаги сопол буюмларни ишлаб чиқариш билан боғлиқдир. Бу даврдаги сопол буюмларнинг кўполлашиб кетиши муаммони келтириб чиқарган ҳодиса ҳисобланади.

Марказий Осиёда вужудга келган, ўз даврининг улкан империяси бўлган Кушон ва Қанғ давлатлари IV асрга келиб бутунлай инқирозга юз тутган эди. Бу инқироздан фойдаланган Эрон сосонийлари Марказий Осиёнинг жанубида ўз таъсирларини тобора кўпроқ ёймоқда эди. Айни шу IV - V асарларда Марказий Осиёга кириб келган чорвадор кўчманчи халқлар нафақат мамлакатнинг сиёсий ҳаётига, балки унинг хўжалик ва маданий ҳаётига ҳам катта таъсир кўрсатади. Бу халқлар тарихий манбаларда кушонларнинг авлодлари деб кўрсатилган кидарийлар, хионийлар, ва эфталийлар эди. Улар мамлакатдан сосонийларни суриб чиқаришга муваффақ бўлдилар. Шу

билан бирга мамлакатнинг ички сиёсий ҳаётига аралашмадилар. Уларнинг бундай йўл тутиши маҳаллий хукумдорларнинг, олий ҳокимиятга бўйсуниши, бож тўлаш билан чегараланишга олиб келди. Бу эса Эфталийлар давлати худудий жиҳатдан Кушонлар давлатидан катта бўлишига қарамай, бу давлатга нисбатан сиёсий жиҳатдан мустаҳкам бўлмаганлигини кўрсатади. Марказий Осиёнинг қадимги вилоятларидан бири ҳисобланган Суғдиёна II асрда Кушон подшолиги таркибига кирган бўлса, IV аср ўрталаридан Хионийлар давлатининг Марказий вилоятларидан бирига айланди. V аср ўрталарига келиб, Эфталийлар давлати таркибига кириши билан бу вилоят Марказий Осиёдаги марказий ва иқтисодий жиҳатдан ривожланган худудга айланди. Жанубий Суғдда жойлашган Нахшаб воҳаси Суғдиёнанинг яхлит ва ажралмас қисми ҳисобланади Нахшаб воҳаси аҳолиси қадимдан деҳқончилик, чорвачилик ва ҳунармандчилик билан шуғулланиб келганлар. Деҳқончиликда асосан ғалла экилган. Хионийлар, Кидарийлар ва Эфталийлар қабилаларининг ўтроқлашуви билан суғориладиган ерларга бўлган муҳтожлик ортади. Натижада кўпгина каналлар қазилиб, янги ерлар ўзлаштирилади. Бу даврда шишасозлик, чилангарлик, заргарлик, қуролсозлик, бўзчилик ва айниқса кулолчилик каби ҳунармандчилик соҳалари ривож топади. Ҳунармандчилик буюмлари фақатгина мамлакатнинг ичидагина эмас балки чет элларда ҳам маълум ва машҳур бўлганлиги сир эмас. Шунингдек, илк ўрта асрларда савдо ҳам юксак даражада ривожланганлигини кўрамиз. Маълумки, Буюк Ипак йўлида олиб бориладиган халқаро савдода суғд савдогарлари асосий рол ўйнаганлар. Бунга Буюк Ипак йўлидаги «Тугун» Марказий Осиёда жойлашганлиги ҳам сабаб бўлган. Эфталийлар даврида савдо муносабатларида Сосонийлар тангалари . кенг муомилада бўлган. Буни биз сосонийлар тангаларининг Марказий Осиёдаги бошқа вилоятлар қатори Нахшаб эфталийлар даври қатламларидан топилганлигида ҳам

кўришимиз мумкин. Юқорида айтилганидек илк ўрта ерлардан ҳунармандчиликда ривожланган соҳалардан бири кулолчилик ҳисобланади.

Кулолчилик соҳасида ҳар бир воҳанинг хар бир вилоятнинг ўзига хос бўлган шакли, услуби, анъаналари бўлгани сингари бошқа вилоятларнинг кулолчилик маҳсулотларига ўхшаш бўлган жиҳатлари ҳам бўлиши мумкин. Буни Нахшаб воҳасида ҳам кузатишимиз мумкин. Нахшаб воҳасида қадимдан ривожланиб келган кулолчилик нафақат ўз ишининг етук мутахассислари бўлган кулолларнинг тажрибаси, балки қадимдан шу заминда яшаб келаётган маҳаллий аҳолининг дунёқараши, диний эътиқод урф-одат ва анъаналарнинг юксак даражада бўлганлиги хам бу соҳага ўз таъсирини ўтказмасдан қолмаган, албатта. Кулолчиликда фақатгина озиқ-овқат сақланадиган ошхона учун ишлатиладиган идишлар эмас, хўжаликда ишлатиладиган бошқа турдаги масалан дон ёки қуруқ мева сингарилар сақланадиган хум, чироқдон, оташдонлар хамда аҳолининг диний эътиқод ва расм-русумлари билан боғлиқ бўлган ҳайкалчалар, остодонлар ҳам ясалган. Ерқўрғондан топилган қўлида бола кўтарган аёл қиёфасида тасвирланган худо ҳайкалчаси, ёки Суғднинг кўпгина жойларидан топилган ва сиртига ҳар хил тасвирлар туширилган остадонларнинг топилиши фикримизнинг далилидир. Одатда ҳайкалчалар ва остадонлар махсус қолипда ёки қўлда ясалган. IV - V асрларда Нахшаб воҳасига бегона бўлган маданиятнинг кириб келиши билан кулолчиликда кўпгина ўзгаришлар содир бўлади. Бу даврда Нахшаб кулолчилигида инқирозли ҳодисаларни ёки баъзи орқага кетишларни кузатиш мумкин. Қадимдан давом этиб келаётган кулолчилик чархида тайёрланган буюмлар билан бирга қўлда тайёрланган ёки пастки қисми қолипда, юқори қисми спиралсимон қилиб қўлда ясалган кулолчилик буюмлари пайдо бўлади. Нахшаб воҳасида бундай буюмларнинг пайдо бўлиши аҳолининг таркиби ҳар хил бўлганлигидан, кўчманчи чорвадор халқларнинг бу ерларга келиб ўрнашиб

қолганлигидан далолат беради. Баъзи олимлар кулолчилик махсулотларининг қупоплашиб кетишига қулдорлик тузумининг инқирозга юз тутиши билан боғласалар, айримлари эса Сирдарё воҳасида таркиб топган «Қовунчи маданияти»нинг жанубга томон силжишининг таъсири деб қарайдилар.

Марказий Осиёда эфталийлар ҳокимияти урнатилиши ва мустаҳкамланиши билан маданий ҳаёт юксала бошлайди. Бу эса бутун жамият ҳаётига булгани сингари кулолчиликка ҳам уз таъсирини утказади.

Шундай қилиб, Нахшаб воҳасида сопол буюмлар ишлаб чиқариш техникаси, узига хослиги билан бошқа худудлардан ажралиб туради. IV - V асрлардан бошлаб эфталийларнинг Марказий Осиёнинг бошқа худудлари қатори Суғдиёнада ҳам утрок ҳаётга утиб, маҳаллий аҳоли билан ёнма-ён яшай бошлаши кулолчиликда қулда ясалган ва қупол сопол буюмларининг пайдо булишига асосий сабаб деб қарамоқ керак.

Ю.Ҳамраева

БУХОРО ДАВЛАТ МУЗЕЙ-ҚУРИКХОНАСИ АРХЕОЛОГИЯ ФОНДИГА КЕЛТИРИЛГАН ЯНГИ ТОПИЛМАЛАР

Кадимги Суғд дурдоналаридан бири булган Пайканд шаҳри вайроналари Бухоро шаҳридан 60 км жанубий – ғарбда Коракул тумани Саёд кишлоғи яқинида жойлашган. Қадимги Пайканд микроозиси качонлардир Урта Осиёнинг жуш уриб оққан ва Амударёга бориб қушилган кадимги Зарафшон узанларида кад кутарган. 100 кв.км. кенгликда ястаниб ётган бу массив Бухоро воҳасининг илк тарихи зарварақаларини шу ердан бошланганлигини Яхё Ғуломов 50-60 йиллардаёқ исбот қилган эди. У бошчилигидаги «Зарафшон экспедицияси Каттатузкон, Кичик.узкон, Дарвозақир овчи ва балиқчиларининг 60 дан ортик неолит даври ёдгорликларини топиб текширди.

МУНДАРИЖА

Р.И.Холмуродов. Олтин воций маърифати . . . . .
М.Жўрақулов. Зарафшон водийси цивилизацияси кўҳна илдизлари тарихидан . . . .
Н.Тошкенбоев. Кўтирбулоқ-Зарафшон воҳаси ҳудудидаги ўрта палеолит даврига оид йирик манзилгоҳ . . . .
Н. Холматов, Д. Жўрақулова. Зарафшон ҳавзаси илк жамоалари маданиятининг узвийлик хусусиятлари . . . .
Т.*Омонжулов.* Зарафшон воҳасидаги тош даври маданияти эволюцияси ва мезолит ёдгорликлари муаммоси . . . .
И.Малкиель. Раскопки городских жилищ Х-нач. XI вв. в Пайкенде . . . .
Ю.Буряков. Новые памятники оседлой культуры среднего Зарафшана . . . .
Э.Саломов. Бухоро воҳаси – Зарафшон дарёсининг ҳадяси. . . . .
В.Рузанов. О металле памятников эпохи бронзы верхнего бассейна зарафшана . . . .
М.Исомиддинов. Самарқанд воҳасидаги урбанизация жараёнларининг илк босқичлари . .
М.Ҳасанов. К специфике освоения зарафшанской долины. . . . .
Д.Азизов. Афросиёбдаги ҳоким саройини айрим ўлчамларини тиклаш тажрибаси. . . . . .
М.Реутова, Г.Ахадова. Новая живопись городища Афрасиаб. . . . .
Дж.Мирзаахмедов; М.Хужаназаров. Кармана. Историко-археологическая информация. . .

Ф.Касымов. Археологическое изучение Бухары. . 44-45
Ш.Адылов. Внешние рустаки Бухары 46-48
М.Хидиров. Буюк ипак йулидаги энг кадимги меъморий мажмуалар 49-51
С.Рахимов, А.Нурмуродов. Буюк ипак йули тараккиёт йулидур. 51-54
М.Мирзаева. Буюк ипак йули ва унинг Зарафшон халклари маданий-маърифий тараккиётида туттан урни 54-57
Курбан Уняуунен, Мумин Эртурк, Мехмет Яшилташ. Буюк ипак йулининг Самаркандцан бошланувчи жанубий тармогидан туристик максадда фойдаланиш 57-59
М.Пардаев. Зарафшон ва жиззах вохаси халкларининг антик ва урта асрлардаги маданий алокалари 59-62
З.Мукимов. Кушония каерда булган? 62-65
А.Абдураззоков. Зарафшон вохасида шишасозликнинг пайдо булиши ва ривожи. . . . 65-68
Б.Туйчибоев. Илк урта асрлар Уструшона дафн ёдгорликлари колдикларининг ва диний таълимотларининг урганилиши хусусида. 68-71
А.Еркулов. IV - V асрларда жанубий сугд кулолчилиги. 71-74
Ю.Хамраева. Бухоро давлат музей-кУрикхонаси археология фондига келтирилган янги топилмалар 74-76
Б.Валиев. Глазур хоссаларини урганиш хакида. 76-78
М.Кдырниязов. Влияние самарканда на поливную керамику хорезма в XIV-XV вв. 78-80

А.Уролов. А.Болтаев. Зарафшон воҳаси меъморчилигида халқ маънавий ҳаёти. . . . . . .
М.Муқимова. Самарқанд фиқҳ мактаби. . . . . . .
С.Норов. Темурийлар даври тасвирий санъати. .
Н.Қурбонова. Зарафшон водийсидаги қадимги чорвадорлар маданиятини ўрганилишининг баъзи муаммолари. . . . .
Б.Ўринбоев. Шак (сак) этноними ва унинг тарихий-лисоний таҳлили . . . .
О.Ибрагимов. Чорвадор ўзбекларда уй қурилиши ва жой танлаш билан боғлиқ урф-одатлар . . . .
М.Ўроков, А.Ниёзов. Зарафшон воҳаси аҳолисининг анъанавий ҳунармандчиликка оид атамалари. . . . .
Б.Сайдамов. Урф-одатларнинг ўзига хослиги . . .
М.Собирова. Жалойир қабиласининг этногенези, турмуш тарзи ва ижтимоий машғулотлари. . . . .
З.Омонов, З.Қурбонбоева. Бухоро тумани топонимиясидан этнографик манба сифатида фойдаланиш. . . . .
М.Қурбонова. Самарқанд ва Бухоро аҳолиси маросимларининг бир-бирига уйғунлиги хусусида. . . . .
А.Аширов. Туркий халқлар дунёқарашида шомонлик эътиқоди. . . . .
Ҳасан Куксол. Зарафшон водийсидан келган туркий халқлардаги тўрт хосиятли ҳайвонларга боғлиқ эътиқодлар. . . . .
А.Пардаев. Самарқанд ва Жиззах маҳаллалари тарихига доир айрим мулоҳазалар. . . . . .
А.Ахмедов. Темур ва темурийлар даври эпиграфикаси. . . . .
Н.А.Аванесова. Пути и этапы освоения зарафшанской долины в эпоху бронзы. . . . . . .

М.Абдиев. Зарафшон воҳаси хунармандлар маскани.	*118-120*
Б.Маршак. Самый ранний сюжет согдийской живописи.	*120-122*
Н.Абдураҳмонов. Турк ҳоқонлиги даврида этнонимлар	*122-124*
М.Холбеков. Ғарбдан Шарққа - буюк ипак йўлидан ... (XIII – XIV асрлардаги алоқалар).	*125-127*
И.Мухамедов, Х.Пўлатов, О.Ҳайитова. Кармана тарихидан	*128-129*
Абдулқодир Ювали. Муғуллар босқинчилигининг Самарқанд, Бухоро ва Анадўли тарихи нуқтаи - назаридан баҳоланиши	*129-131*
Д.Ортиқова. Шарқ аёлининг буюк сиймоси. . . .	*131-132*
М.Ҳамдамова. Зарафшон воҳаси амир темур даврида («Тарихи элчи Низомшоҳ» асари асосида)	*133-134*
Н.Ахмедов. Ибн Арабшоҳнинг «Амир Темур тарихи» асари Самарқандда илм-фан тараққиёти ҳақида.	*134-136*
Кемал Атик. Зарафшон водийси фарзанди тафтазонийнинг туркий халқлар ва ислом фалсафасидаги ўрни.	*136-138*
С.Ахроров. Тафтазоний - Амир Темур даври буюк олими.	*138-141*